

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ
ระหว่างประเทศ
(องค์การมหาชน)

งานเครื่องลงยาสี (ร้อน)

ภูมิปัญญาโบราณที่ใกล้สูญหาย

เครื่องลงยาสี เป็นเทคนิคในการทำเครื่องประดับ สิ่งของเครื่องใช้ที่ได้รับความนิยมมาตั้งแต่สมัยโบราณยาวนานนับพันปี โดยมีข้อสันนิษฐานว่ามีแหล่งกำเนิดอยู่ในตะวันออกกลางและคนไทยคงได้รับอิทธิพลงานช่างชนิดนี้มาจากชาวอาหรับและชาวเปอร์เซียที่ได้อพยพเดินทางมาติดต่อค้าขายในประเทศไทย ดังที่ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

เครื่องลงยาสีมีกรรมวิธีการทำคล้ายเครื่องถม แต่ใช้แร่หรือวัสดุสีบางชนิดที่มีความแตกต่างกัน เช่น แก้ว หรือ ลูกปัด มาบดเพื่อทำการหลอมละลายแล้วเคลือบหรือทาลงในช่องที่สร้างสรรค์ลวดลายไว้แล้วบนเนื้อโลหะเงิน ทองคำ ทองแดง และนาค เป็นต้น เป็นวิธีการเพิ่มสีสันให้กับเครื่องประดับและส่งเสริมให้เครื่องประดับมีความโดดเด่น เป็นเทคนิคที่ได้รับความนิยมมาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นงานหัตถศิลป์ที่มีการสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนและได้มีการสืบทอดภูมิปัญญาเรื่อยมาจนถึงในสมัยปัจจุบัน

คุณค่า ความสำคัญ ทางวัฒนธรรมของเครื่องลงยาสี

เครื่องลงยาสี เริ่มปรากฏในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เป็นภูมิปัญญาโบราณที่ได้รับอิทธิพลมาจากชาวต่างชาติ โดยเริ่มเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยจากการนำเครื่องลงยาสีมาเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องราชบรรณาการในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ใช้พระราชทานแก่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งประเทศฝรั่งเศส

เครื่องลงยาสีได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ สกุลช่างทองราชสำนัก จะสร้างชิ้นงานเครื่องราชูปโภคต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงด้วยกรรมวิธีลงยาสีที่มีสีสันและลวดลายตระการตาว่าเครื่องทองตอกหมุด ฉลุลายแบบดั้งเดิม ซึ่งได้รับความนิยมอยู่ในแวดวงข้าราชการและในราชสำนัก แต่ในอดีตมีสีสันไม่หลากหลายเท่าในปัจจุบัน

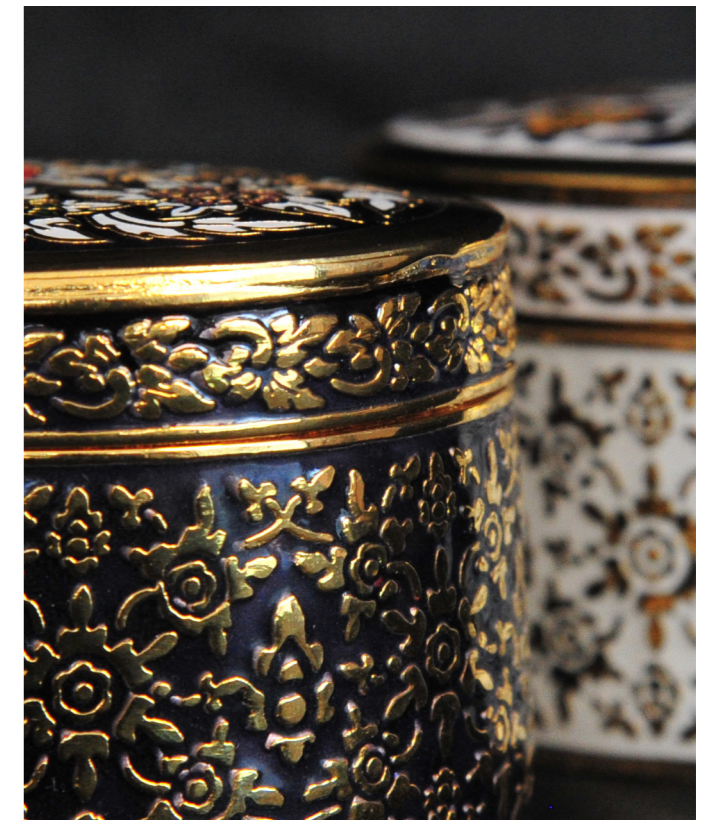
การลงยาในสมัยโบราณใช้เทคนิค “การลงยาสีร้อน” ด้วยการใช้ความร้อนในการหลอมละลายสีลงไปตามร่องที่แกะขึ้นเป็นลวดลายตามที่กำหนดวาดเอาไว้ให้เข้ากับพื้นผิวภาชนะ ซึ่งต้องใช้ความชำนาญของช่างผู้ทำงานแขนงนี้เป็นอย่างมาก ผลงานเครื่องลงยาสี ที่เกิดจากเทคนิค “การลงยาสีร้อน” จะมีสีที่สวยงาม และสีจะติดคงทนอยู่บนเครื่องประดับหรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ได้นับเป็นร้อยปี

ความนิยมในการใช้เครื่องลงยาสีในสมัยรัตนโกสินทร์ เห็นได้จากเครื่องราชูปโภคที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นในช่วงสมัยนั้นล้วน ทำด้วยเทคนิคการลงยาสีทั้งสิ้น เช่น พระมหาพิชัยมงกุฎทำด้วย ทองคำลงยาประดับเพชร พานพระชันหมากใหญ่ และพระโกฏิอัฐิ สมเด็จพระปฐมบรมชนกเป็นงานลงยาราชาชาติ เป็นต้น การทำ เครื่องลงยามีความรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาล 4) โดยมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรม ขุนวรจักรธรรณาภพทรงเป็นผู้กำกับการช่างแขนงนี้ด้วยพระองค์ เอง ด้วยเหตุนี้เองจะเห็นได้ว่าในเวลาต่อมาเครื่องราชูปโภคและรา ชูปโภค รวมทั้งเครื่องประกอบยศของเจ้านายและขุนนาง ตลอด จนเครื่องประกอบสมณศักดิ์ของพระภิกษุสงฆ์ จะเป็นเครื่องลงยา ราชาชาติเสียเป็นส่วนใหญ่

จากสิ่งของ เครื่องใช้ หรือเครื่องประดับที่เดิมมีความ สวยงามอยู่แล้ว เมื่อมีการประดับตกแต่งด้วยกรรมวิธีลงยาสี ก็ยังเพิ่มความสวยงามและเป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับชิ้นงานชิ้น นั้น เครื่องลงยาจึงนับเป็นงานเชิงช่างที่แสดงออกถึงความเป็น ไทย จากลวดลายและสีที่แต่งแต้มลงบนโลหะนานาชนิด เป็น ภูมิปัญญาที่มีความละเอียดอ่อน ต้องใช้ความอดทน ความเพียร ในทุกกระบวนการผลิต ที่ไม่อาจทดแทนได้ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งกว่าจะสำเร็จเป็นชิ้นงานที่มีสีสันที่สวยงามด้วยการลงยาลากสี อาจต้องใช้เวลาร่วมเดือน ด้วยความยากนี้เองจึงทำให้ในปัจจุบัน คงเหลือช่างฝีมือที่มีประสบการณ์และความสามารถในการลงยาสี แบบโบราณเพียงไม่กี่คนในประเทศไทย

เอกลักษณ์ทางกายภาพ และเอกลักษณ์ ที่โดดเด่นในเครื่องลงยาสี

การลงยาสี เป็นวิธีหนึ่งซึ่งได้รับความนิยมสูงสุดในการเพิ่มสีสันให้กับงานเครื่องประดับ เป็นเทคนิคตกแต่งพื้นผิว ช่วยเพิ่มมิติและความสวยงามให้กับสิ่งของ เครื่องใช้ รวมถึงเครื่องประดับที่ทำจากโลหะทอง เงิน ทองแดง และนาก ให้มีคุณค่ายิ่งขึ้น เครื่องลงยาสี จึงเป็นศิลปะบนเครื่องใช้ เครื่องประดับที่แสดงออกถึงเอกลักษณ์ไทยที่สะท้อนถึงฝีมือช่างที่สืบทอดกันมาหลายร้อยปี ความวิจิตรบรรจงของเส้นสายลายไทย แต่งแต้มด้วยยาสี หลากสี สันกับจินตนาการของช่างฝีมือไทย ช่วยเพิ่มคุณค่า ความมีชีวิตชีวา สร้างความงดงามอย่างมีศิลปะบนเครื่องใช้ไม้สอยหลากหลายชนิด และได้มีการสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

ในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) เทคนิคการลงยาสีที่ได้รับความนิยม จะเป็นชนิดสีฟ้าใส เรียกว่า “เครื่องลงยาราชาชาติ” (ถ้าชิ้นงานมีสีฟ้าด้วยจะเรียกว่า “ลงยาราชาชาติ” งานลงยาสีฟ้าส่วนมากจะเป็นทำขึ้นสำหรับเจ้านายชั้นสูง หากไม่มีสีฟ้าในชิ้นงานจะเรียกว่าการ “ลงยาสี” เพียงเท่านั้น

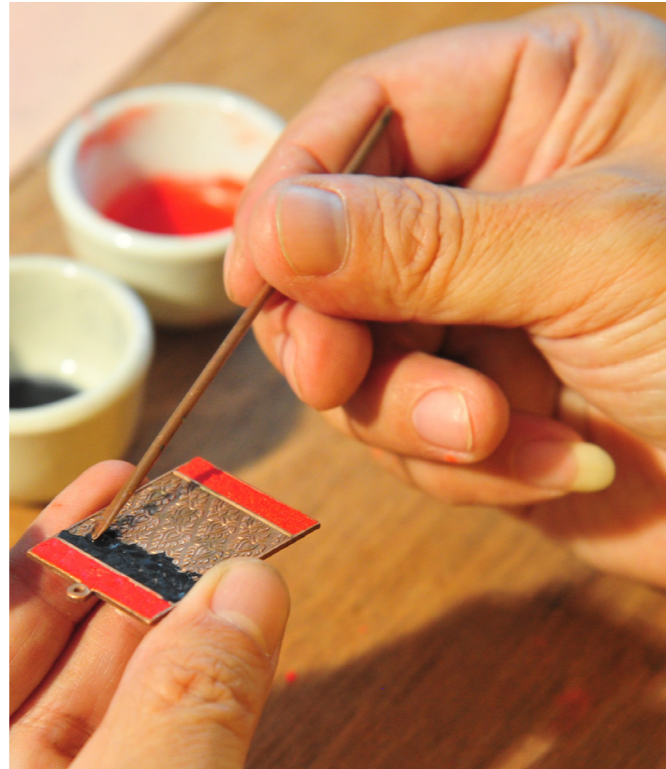
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ทรงโปรดปรานให้ใช้เทคนิคการลงยาสีชนิดที่เรียกว่า “ราชาชาติ” เป็นอย่างมาก คือ การลงยาสีที่มีสีฟ้าเพียงสีเดียว จึงทำให้เครื่องราชูปโภคโบราณที่ปรากฏในสมัยนั้นหลายชิ้นล้วนเป็นงานที่สร้างสรรค์ด้วยเทคนิคการลงยาราชาชาติ ซึ่งตัวยาสีนี้ ทำขึ้นจากแก้วสีที่หลอมละลายกับแร่ธาตุที่มีสีอื่นต่าง ๆ ได้เป็นสีใสตามเนื้อแก้ว

ใช้เทคนิคการลงยาในสมัยโบราณ ใช้ “การลงสีร้อน” ด้วยการใช้ความร้อนในการหลอมละลายสีลงไปตามร่องที่แกะขึ้นเป็นลวดลายตามที่กำหนดวาดเอาไว้ให้เข้ากับพื้นผิวภาชนะ ผลงานเครื่องลงยาสี ที่เกิดจากเทคนิค “การลงยาสีร้อน” จะมีสีที่สวยงาม และสีจะติดคงทนอยู่บนเครื่องประดับหรือเครื่องใช้ชิ้น ๆ ได้นับเป็นร้อยปี

ภูมิปัญญาที่สะท้อนทักษะเชิงช่าง และเทคนิค หรือขั้นตอน กระบวนการในเครื่องลงยาสี

การลงยาสีร้อน เป็นงานที่ต้องใช้เทคนิคเชิงช่างขั้นสูง ต้องอาศัยทักษะความชำนาญของช่างในทุกขั้นตอน เทคนิคการทำงานลงยาสีร้อนแบบโบราณ โดยการนำตัวยาสีที่ได้จากแก้วสีที่หลอมละลายกับแร่ธาตุที่มีสีต่าง ๆ เป่าด้วยความร้อน ให้ละลายติดกับเนื้อโลหะที่สลักเป็นร่องลายอันวิจิตร มีกระบวนการทำที่ต้องพิถีพิถันกันตั้งแต่ตัววัสดุที่ใช้ทำสี ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะต้องผ่านกระบวนการที่ซับซ้อน และละเอียดอ่อน การทำเนื้อสีนั้น เป็นขั้นตอนที่ต้องใช้ระยะเวลายาวนาน ต้องใช้ความอดทน จึงจะทำให้ได้สีที่สะอาด ไม่มีสิ่งเจือปน และเมื่อนำไปลงสี บนเนื้อโลหะ ยาสีจะมีสีที่สวยงาม ติดได้ดีทนทาน ดังเช่นเครื่องลงยาสี ในสมัยโบราณ

โดยมีกระบวนการในการทำเครื่องลงยาสีร้อนแบบโบราณ ดังนี้

- การขึ้นรูป

เป็นการตัดแผ่นโลหะ เพื่อนำมาขึ้นรูปให้ได้รูปแบบ รูปทรงของชิ้นงานตามที่ต้องการ

• การดุนลวดลาย

นำชิ้นงานที่ขึ้นรูปเรียบร้อยแล้วมาเข้าชั้นเพื่อทำการดุนลวดลายตามแบบที่กำหนด โดยใช้วิธีดุน เหยียบพื้นทรายเฉพาะส่วนที่จะลงยาสี เสร็จแล้วนำชิ้นงานออกจากชั้นโดยการเผา แล้วทิ้งให้เย็นลง นำไปแช่ในกรดเจือจางแล้วจึงนำมาขัดล้างทำความสะอาดด้วยแปรงลวด

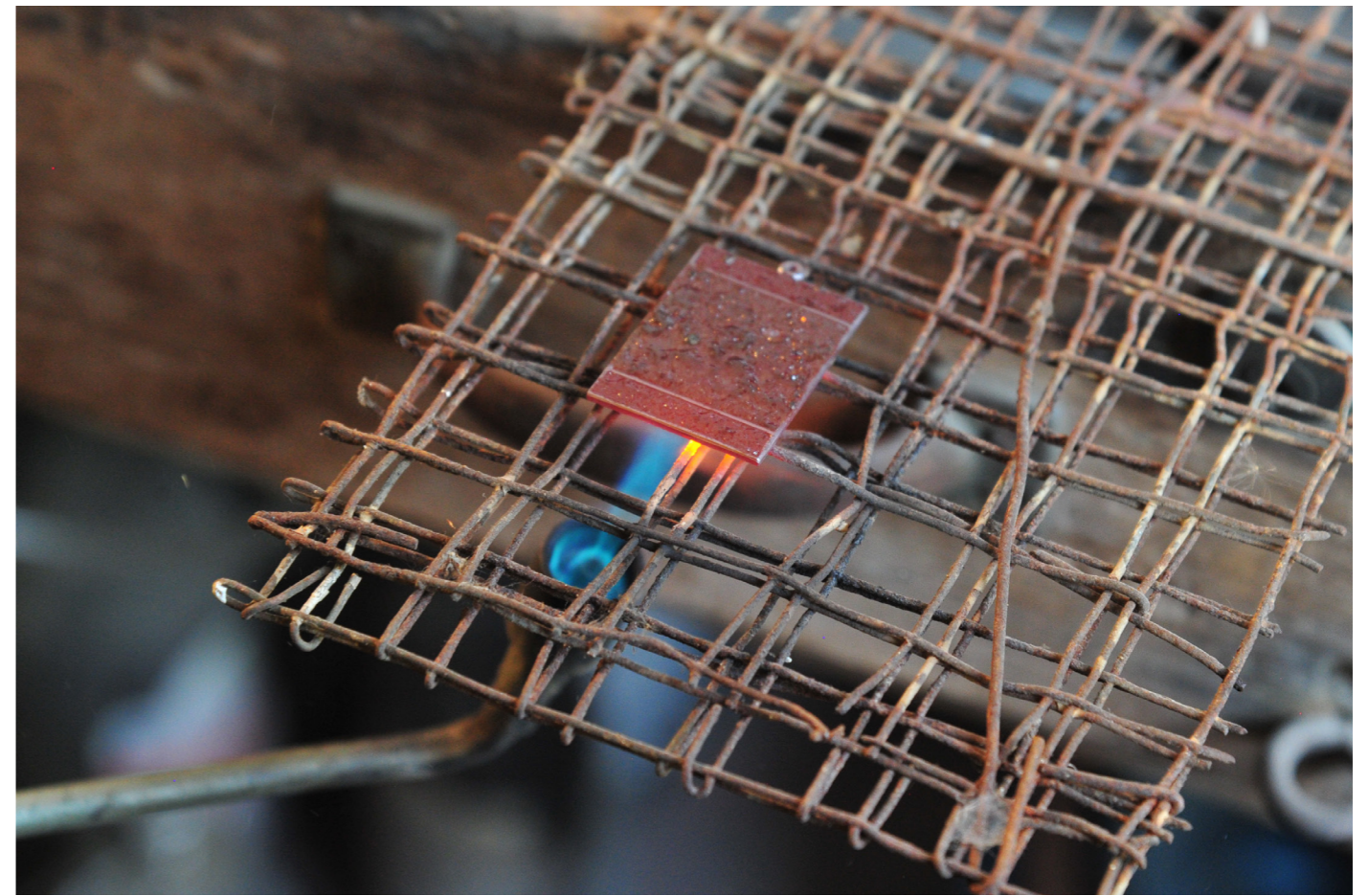
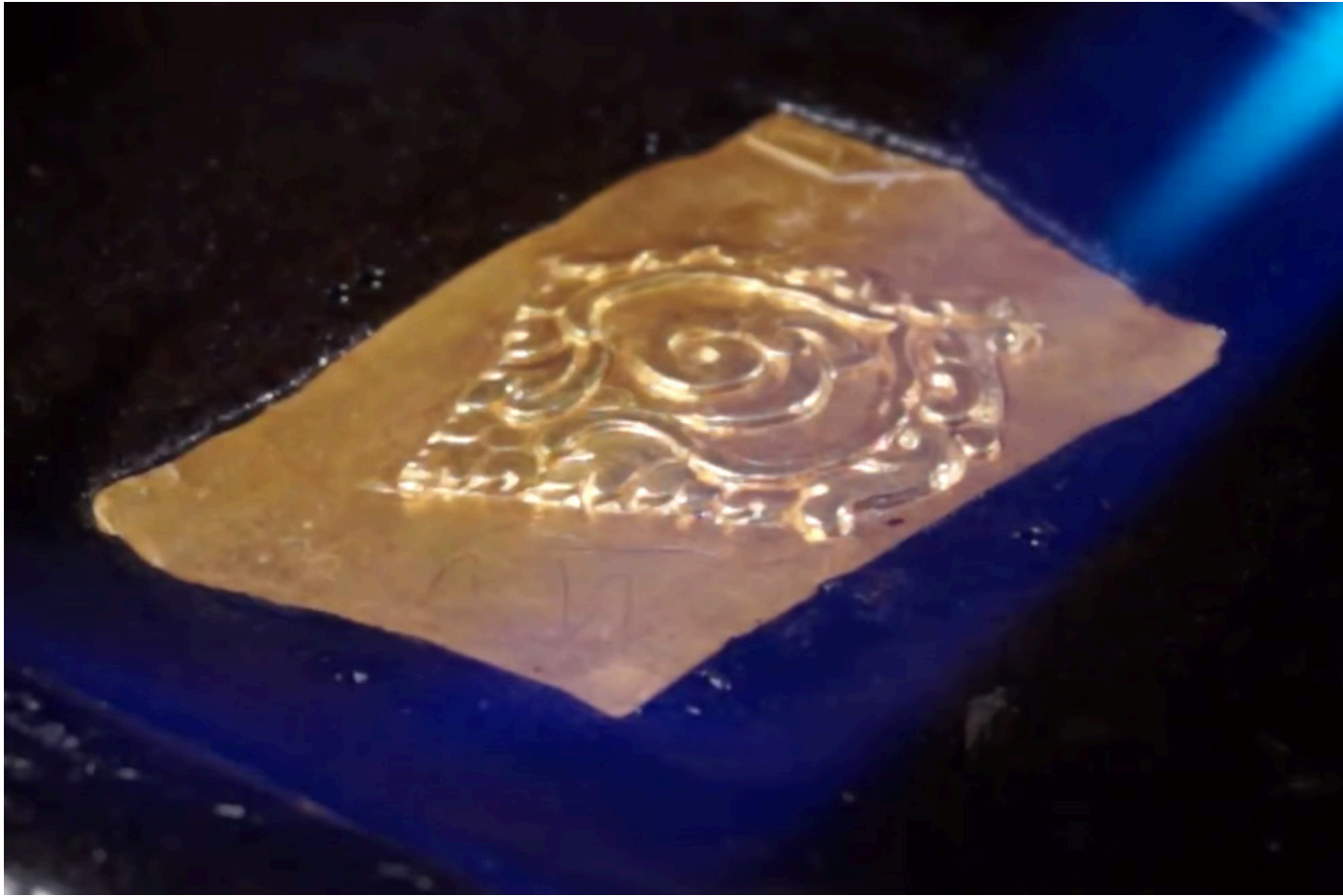
• การลงยาสี

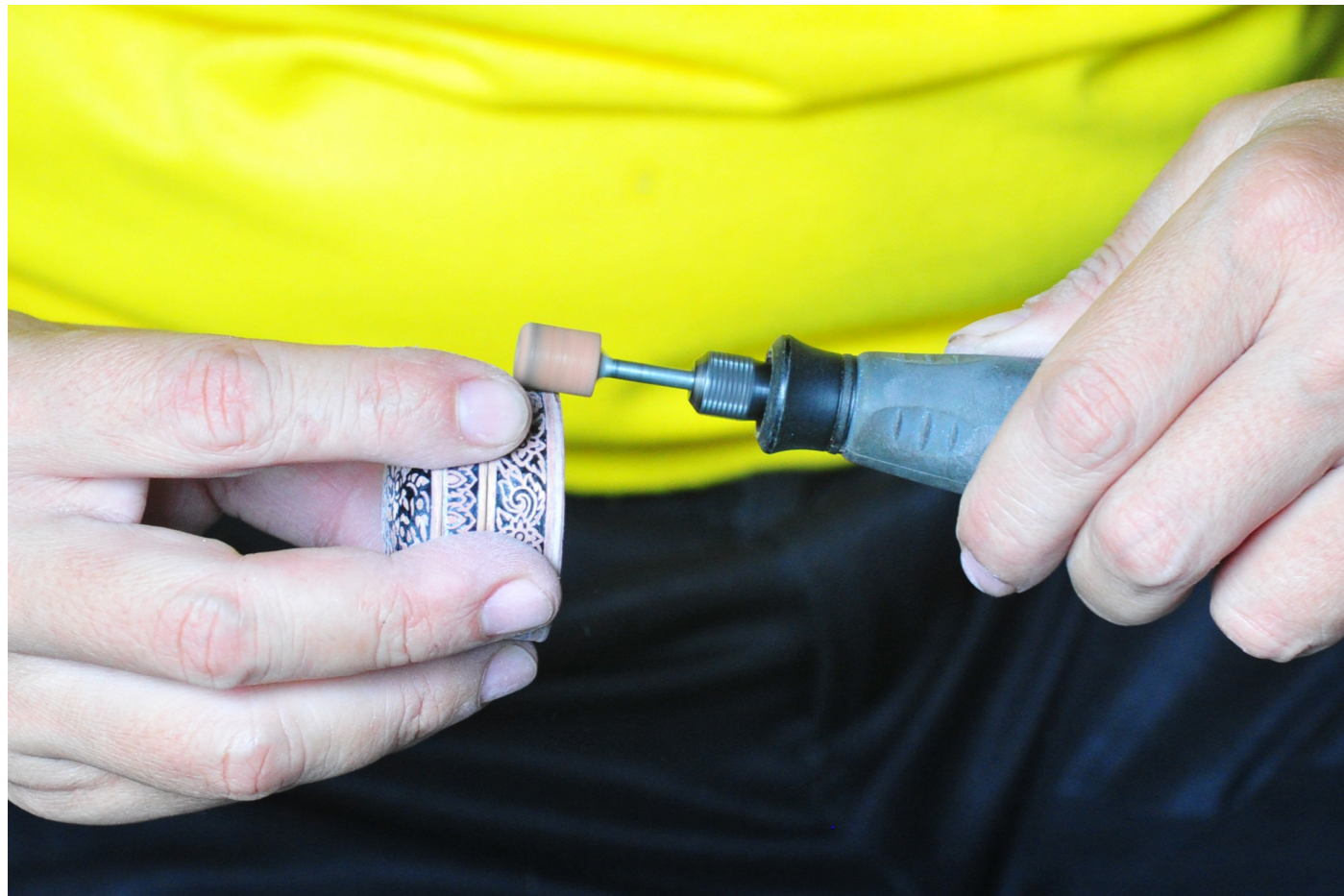
การเตรียมสี โดยการนำยาสีต่าง ๆ มาบดให้ละเอียดในโถรงบดผสมกับน้ำกวนให้ชุ่ม แล้วค่อยๆ เทน้ำออกใส่โถรงอีกอันเพื่อเก็บไว้ ทำซ้ำเช่นนี้จนใส่ในโถรงบดหมด ปล่อยให้แห้งให้น้ำสีตกตะกอน จึงเทน้ำใส ๆ ทิ้ง คงเหลือแต่เนื้อสีที่มีความละเอียด พร้อมทั้งจะนำไปใช้งานได้ทันที

นำชิ้นงานมาล้างทำความสะอาดด้วยวิธีการเป่าไฟ แชกรด และล้างด้วยน้ำประคาคัดควาย เป่าให้แห้ง เพื่อขจัดคราบไขมันที่ติดอยู่ออกให้หมด

การลงยาสี เป็นการลงยาสีต่าง ๆ ลงไป ตามตำแหน่งและลวดลายที่ได้ดุนไว้ตามแบบที่กำหนด โดยใช้ไฟจากหัวเป่าแผ่นเผาไฟ ขณะลงยาสีนั้นต้องคำนึงด้วยว่าสีใดควรใช้ความร้อนเท่าใด เพราะสีแต่ละสีนั้นใช้ความร้อนได้ไม่เท่ากัน และต้องแน่ใจว่ายาสีนั้นหลอมละลายประสานติดเนื้อโลหะแน่นสนิทเรียบร้อยแล้ว

- ตรวจสอบ และเก็บความเรียบร้อย

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้ายและเป็นขั้นตอนสำคัญตอนหนึ่ง ภาษาช่างจะเรียกกันว่า การฉา คือ การขัด ถู เพื่อให้ชิ้นงานที่ทำมีความเรียบกับพื้นลาย เพื่อเน้นให้ลวดลายเด่นชัดขึ้น ตรวจสอบความเรียบร้อยเป็นอันเสร็จสมบูรณ์

ครอบครัว จันอุไรรัตน์
ครูศิลป์ของแผ่นดิน ประจำปี 2561

การอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญา ของเครื่องลงยาสี

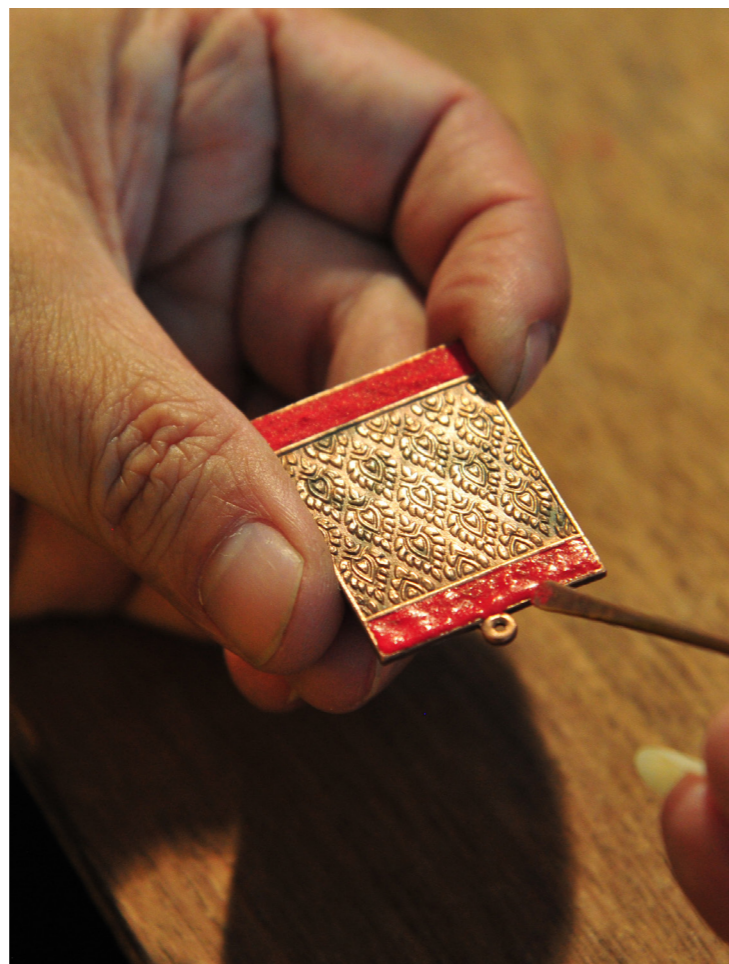
เครื่องลงยาสี เคยได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในยุคสมัยหนึ่ง เนื่องจากความสวยงาม และเทคนิคการสร้างสรรค์ชิ้นงานที่มีความแปลกใหม่ จึงได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในช่วงสมัยนั้น ต่อมาเมื่อวิถีชีวิตในสังคมและเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามามีบทบาทในชีวิตของคนไทยมากขึ้น ทำให้ค่านิยมในการใช้เครื่องลงยาสีได้มีความเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย จึงไม่ได้รับความนิยมเหมือนแต่ก่อน เพราะรูปแบบและโอกาสในการใช้งานมีน้อย จึงทำให้เครื่องลงยาสีซบเซาลงเรื่อย ๆ จนแทบสูญหายไปจากวิถีชีวิตของชาวไทยในปัจจุบัน

และด้วยกระบวนการทำเครื่องลงยาสี ด้วยเทคนิคการลงยาสีร้อน นั้น มีความละเอียดและซับซ้อน ใช้เวลานาน ซึ่งแตกต่างจากงานลงยาสีเย็น ที่มีกรรมวิธีการทำง่ายกว่าการลงยาสีร้อนมาก และแม้ว่าอายุการติดสีจะมีการหลุดล่อนได้ง่ายกว่า แต่ช่างในยุคปัจจุบันหลายคนกลับหันมานิยมทำงานลงยาสีเย็นกันเป็นส่วนใหญ่ “การลงยาสีร้อนแบบโบราณ” จึงนับวันใกล้จะสูญหาย และช่างฝีมือผู้ทำงานเครื่องลงยาสีร้อนแบบโบราณก็เหลืออยู่น้อยราย หรืออาจเรียกได้ว่าแทบไม่มีบุคคลที่ชำนาญแล้วในประเทศไทยในปัจจุบัน

ในปัจจุบันจึงเหลือช่างที่มีความชำนาญในงานลงยาสีแบบโบราณด้วยการใช้ “ความร้อน” หรือที่เรียกว่า “การลงยาสีร้อน” เหลืออยู่เพียงไม่กี่คนในประเทศไทย และหนึ่งในผู้ที่มีทักษะฝีมือชั้นสูงที่ยังคงสืบทอด และอนุรักษ์ภูมิปัญญา “การลงยาสีร้อน” มาจนถึงในวันนี้ นั่นคือ ครูบุญมี จันอุไรรัตน์ ผู้ที่หลงรักในการทำงานลงยาสีร้อนมากกว่า 60 ปี และแม่ในวัย 80 กว่าปี ในวันนี้ก็ยังคงคลุกคลีทำงานเครื่องลงยาด้วยเทคนิคแบบโบราณดั้งเดิมอยู่อย่างต่อเนื่อง เพื่อหวังที่จะให้งานลงยาสีเทคนิคโบราณนี้ อยู่คู่กับแผ่นดินไปได้อีกอย่างยาวนาน

การถ่ายทอดส่งต่อภูมิปัญญาเพื่ออนุรักษ์สืบสาน และพัฒนาสร้างสรรค์ต่อยอดเครื่องลงยาสี

เครื่องลงยาสี เป็นหัวใจของชิ้นงานที่มีคุณค่าทางศิลปะ เป็นงานที่มีครู ซึ่งไม่อาจทดแทนได้ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทุกกระบวนการล้วนต้องทำขึ้นจากทักษะฝีมือของช่างที่ผ่านการฝึกฝนมาอย่างยาวนาน โดยในปัจจุบันยังคงมีครูบุญมี จันอุไรรัตน์ ผู้เปรียบเสมือนผู้ให้ความรู้ทางด้านลงยาสีตามแบบโบราณ คนสำคัญที่เหลือเพียงไม่กี่คนในขณะนี้ และได้เล็งเห็นถึงปัญหาการสืบทอดภูมิปัญญาที่ลดน้อยลงจนแทบไม่เหลือคนรุ่นใหม่ที่สามารถทำงานแขนงนี้ได้ ครูบุญมีจึงถ่ายทอดทุกกระบวนการสำคัญให้แก่คุณเอกฉันทน์ จันอุไรรัตน์ ทายาท ที่เป็นผู้สืบสานต่องานเครื่องลงยาสี และได้มีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ อยู่เสมอ โดยเน้นให้งานแขนงนี้สามารถใช้ได้จริงในชีวิตประจำวันมากขึ้น เช่น กรอบรูป กระเป๋า ปากกา ตลับใส่เครื่องประดับ เป็นต้น เพื่อสร้างความน่าสนใจในงานศิลปโบราณให้มีความร่วมสมัยและจับต้องได้จริง อีกทั้งยังเป็นการเพิ่มมูลค่าเครื่องลงยาสีและส่งเสริมให้ตลาดงานศิลปขยายตัวกว้างขึ้น ซึ่งได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีทั้งกับชาวไทยและชาวต่างชาติ

ปัจจุบันทั้งครูบุญมี และคุณเอกฉันทน์ ได้อุทิศตนในการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับผู้สนใจเยาวชนคนรุ่นใหม่ และสถาบันการศึกษาให้ได้เรียนรู้ถึงกรรมวิธี และเทคนิคการลงยาสีร้อน เพื่อสืบสานศิลปหัตถกรรมเครื่องลงยา อันเปรียบเสมือนมรดกอันมีค่าของแผ่นดินไทยให้คงอยู่ต่อไป

“ความตั้งใจแน่วแน่ที่จะรักษาภูมิปัญญาการทำงานเครื่องลงยาสีตามภูมิปัญญาดั้งเดิมแบบโบราณเอาไว้ ด้วยการอุทิศตนในการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับผู้สนใจเยาวชนคนรุ่นใหม่ และสถาบันการศึกษาให้ได้เรียนรู้ถึงกรรมวิธี และเทคนิคการลงยาสีร้อนเพื่อสืบสานศิลปหัตถกรรมเครื่องลงยามรดกอันมีค่าของแผ่นดินให้คงอยู่”

ครูบุญมี จันอุไรรัตน์
ครูศิลป์ของแผ่นดิน ประจำปี 2561

**ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ
ระหว่างประเทศ**
(องค์การมหาชน)

